

Openbare brief aan Z.Ex. den Minister van Binnenlandsche Zaken¹ – J.J. Cremer.

Het handschrift, gedateerd 20 mei 1870, in het bezit van het Literatuurmuseum te Den Haag. Vanaf 1878 uitgegeven met een kleine aanvulling gedateerd 1876. Meer informatie is te vinden op: <https://www.jacobcremer.nl/oeuvre/fotopagina/openbare-brief-aan-zex-de-minister-van-binnen/>

1e druk in: Het Vaderland, , no. 129, 2 juni 1870. p. 1. Den Haag: M. Nijhoff, A.W. Sijthoff en D.A. Thieme, 1870.

2e druk: 's Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1870. 16 p.

3e druk in: Kleine vertellingen: fabriekskind en werkman. Leiden: D. Noothoven van Goor, 1878. p. 264-271. Romantische werken, dl. 3.

4e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff, [1888]. 6e druk. p. 295-302. Vijftigcents-editie, no. 22.

5e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff, [1890]. 7e druk. p. 295-302. Bibliotheek van Nederlandsche schrijvers.

6e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff, [1909]. 8e druk. p. 295-302. Vijftigcents-editie, no. 22.

7e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff, [1909]. 8e druk. p. 295-302 . Bibliotheek van Nederlandsche schrijvers.

8e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff's uitg.-mij., [1917]. 7e druk. p. 295-302. Romantische werken (blauwe serie).

9e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff's uitg.-mij., [1917]. 7e druk. p. 295-302. Romantische werken (rode serie).

10e druk in: De lelie van s-Gravenhage. Nederlands E-book 1230004329213. november 2020. Epub zonder kopieerbeveiliging (DRM). Digitale overdruk van de 7e druk van A.W. Sijthoff uit 1917.

11e druk in: De lelie van s-Gravenhage. Hardcover ISBN 10: 384954236X ISBN 13:

¹ Vanaf 1878 onder de titel: Openbare brief aan zijne excellentie den minister van binnenlandshce zaken.

9783849542368. Uitgever: Tredition Classics, 2013. ISBN 10: 3849539997 ISBN 13: 9783849539993 Uitgever: Tredition Classics, 2013. Soft cover.

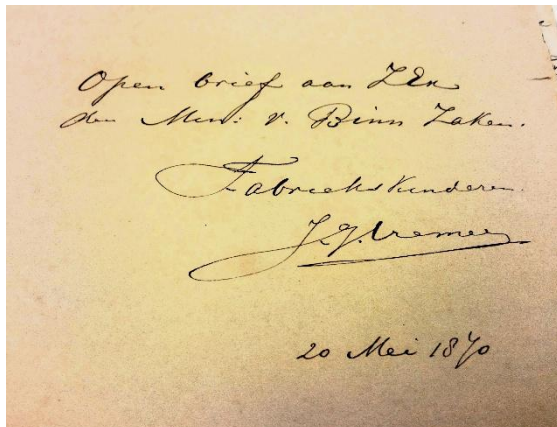
12e druk in: De lelie van s-Gravenhage. ASIN: B00OAM12D8. bron-ISBN: 384954236X. Kindle Store). Digitale overdruk van 7e druk uit 1917.

13e druk in: De lelie van s-Gravenhage. ASIN: B018PJW83E. Uitgever HardPress, 2016. Digitale overdruk van 7e druk uit 1916. Kindle editie.

14e druk in: Fabriekskinderen. [Rotterdam: Mijnbestseller, 2021]. p. 39-48. 9789403641683. Gebundeld met Fabriekskinderen en Een woord aan mijn landgenooten (1870).

15e druk in: De lelie van s-Gravenhage. Nederlands E-book 4064066312428. Good press: februari 2022. Adobe ePub.

Handschrift:

Open brief aan Den
Heer Mr. v. Dinn Laken.
Fabriekskinderen.
J. G. Bremer
20 Mei 1870

BINNENLANDSCH OVERZICHT.

Thans, nu het volksgeweten is wakker geschud en de volksstem heeft gesproken, thans richt onze talentvolle romancier, de heer J. J. Cremer, zich op nieuw tot de *Nederlandsche regeering* ten einde eene wettelijke regeling te erlangen van den **kinderarbeid in de fabrieken**. „Gij wildet de publieke opinie hooren,” zegt hij, „welnu deze heeft zich geuit! Verreweg de meeste, de invloedrijkste, de talentvolste industriëelen wenschen òf verplicht onderwijs òf eene beperking der arbeids-uren. In dien stand van zaken *moet* iets gedaan worden. De bestaande toestand is onhoudbaar.”

De hr. Cremer wederlegt met ernst de bezwaren, tegen zijn voorstel opgeworpen. Volgens hém, zal het gezond begrip van vrijheid niet worden gekrenkt door wettelijke regeling; het proletariaat zal er *niet* door worden bevorderd, maar integendeel *verminderd*; de toestand in Engeland is niet zoo betreurenswaard als men wel beweert. Neen! Dan zou de Engelsche regeering thans geene wettelijke regeling beoogen van den kinderarbeid in het mijnwezen. Krachtige, beter-onderwezen fabriek-arbeiders zullen 't gevolg zijn van die wettelijke regeling; en zou het handhaven, het streng handhaven der wet ook geld kosten, wat beteekent dat? Mag, behoeft men daarvoor terug te deinzen? Men stelle heel eenvoudig eene belasting vast op de *voornamen* der rijke kinderen: zóó b. v. dat de eerste voornaam vrij is, en ieder volgende 5 gulden kost. Dat is eene luxe-belasting, die volstrekt niet drukt, en minstens f 200,000 zou opbrengen. Met dat geld kon men òf de fabrikanten òf de ouders vergoeding geven, wegens het verlies van loon door den *minderen* arbeid der kinderen. Doch dit is zelfs niet noodig. Want de arbeid zelf zal deugdelijker worden, naarmate 't fabriekskind beter onderwezen is en minder wordt geëxploiteerd, en zodoende behoeft geene staats-philanthropie de wettelijke regeling te volgen.

Wij juichen het denkbeeld van den hr. Cremer levendig toe. Ook zoo de wettelijke regeling van den fabrieksarbeid der kinderen de voorgestelde belasting *niet* noodzakelijk mocht maken — wat wij ééns zijn met C — ook dan twijfelen wij niet, of een zoo „slim” en „beheendig” administrateur als de hr. van Bosse zal het denkbeeld wel in 't geheugen knooien, en bij eene andere gelegenheid met beide handen aangrijpen. De gewone kunstgrepen zijn ten naastenbij uitgeput; en de hr. van Bosse althans is niet gewoon, dergelijke winstgevende financiële adviezen te laten glippen.

De heer J. J. **Cremer** heeft bij een „Openbare brief aan Zijne Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken” op nieuw aangedrongen op wettelijke regeling van den arbeid der kinderen in de fabrieken.

Met belangstelling hebben wij van deze nieuwe bijdrage van den novellist kennis genomen; maar wij zijn er geenszins door afgebragt van de zienswijze, indertijd in onze artikelen over dit onderwerp uitgesproken en met redenen omkleed,

Het vaderland, 7 juni 1870:

Bij MARTINUS NIJHOFF te 's GRAVENHAGE ziet het licht:

OPENBARE BRIEF

AAN

Z. Ex. den Minister van Binnenl. Zaken,

DOOR

J. J. CREMER.

Opgenomen in „Het Vaderland.”

Prijs 20 Cent. (1774)

Nieuwsblad voor den boekhandel, 8 juni 1870:

CREMER (J. J.), **Openbare brief** aan Z. Ex. den Minister van Binnenlandsche Zaken. Opgenomen in „Het Vaderland.” 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. 8°. (16 blz.) f 0.20

Goudsche courant, 12 juni 1870:

De brief van den Heer Cremer.

I.

De Heer J. J. CREMER, de bekende letterkundige, de schrijver van *Bruur Joepik*, *Arme Samuel* en *Anna Rooze*, heeft een openbaren brief geschreven aan Z. Ex. den minister van binnenlandsche zaken. Die brief is het eerst verschenen in *het Vaderland*, daaruit in andere bladen overgenomen en nu laatstelijk ook afzonderlijk verkrijgbaar gesteld. Nu, dit alles is niets vreemds voor den Heer CREMER, want hij is gewoon dat zijn geschrift, onverschillig of het romans in 3 dln., vluchtige nouvelles of openbare brieven zijn, met open armen wordt ontvangen. Welk ander letterkundige zou zoo veel voor Meijer Heijmans hebben opgebracht als CREMER met zijn *Thijs de smid*? Hij is een geliefd, een populair auteur, het publiek houdt van hem, en zoowel zijne pennevruchten als onovertreffelijke voordrachten vinden overal en terecht een feestelijk onthaal. Daar komt bij, dat hij bijna overal bekend is. Daar is wellicht niemand, die het land in die mate lezende is doorgetogen als hij, overal heeft hij betrekkingen aangeknoopt; overal vindt hij voor elk liefdadig doel medewerking en sympathie. —

Hoe komt het dan, dat deze openbare brief nu reeds het derde pleidooi is, dat hij in zake de fabriekskinderen contra den Nederlandschen wetgever houdt en dat de sympathie van 't Nederlandsche volk voor den schrijver verkoelt, wanneer dat onderwerp door hem wordt aangeroerd? — Het is reeds vele jaren geleden, dat de Heer C. in *eene bede doch niet om geld* het eerste welsprekend pleidooi voor de fabriekskinderen gaf. Het boekje werd veel gelezen; de kindertjes werden beklagd — en daar bleef 't bij; want er was eene commissie aan 't werk, door den koning benoemd, om een onderzoek naar den toestand der fabriekskinderen in te stellen, en dat onderzoek moest men niet vooruitloopen. Eindelijk verscheen in het vorige jaar het rapport dier commissie en haar resultaat was: wettelijke regeling van den fabrieksarbeid is niet aan te bevelen. De voorzitter dier commissie echter kon zich bij dat resultaat niet nederleggen; bij het rapport schreef hij een afzonderlijke nota, waarin hij de wettelijke regeling van dien arbeid aanpreeft. In de Staten-

Generaal gingen stemmen op, ten einde van de regeering hare inzichten te vernemen; het inzicht der regeering was, dat de publieke opinie zich krachtiger moest uitspreken.

Dat was aan geen doove gezegd! Weldra verscheen het tweede pleidooi van den Heer CREMER in den vorm van een request aan den koning. In een algemeen petitionnement scheen toen den aandrang tot wettelijke regeling gelegen te zijn. Uit alle oorden vernam men: ook hier is 't adres van den Heer C. ter teekening gelegd; maar van zeer weinige plaatsen vernam men dat het werkelijk geteekend werd, niet door enkelen maar door de meerderheid. Wij gelooven niet te veel te zeggen, wanneer we bevereren dat het adres is in 't water gevallen. Men hoorde er niets meer van. Zoo de Heer CREMER in zijn beroep op het Nederlandsche volk ontvankelijk was, dan heeft hij de zaak verloren, want hoewel de publieke meening zich niet openlijk tegen de wettelijke regeling van den fabrieksarbeid heeft verklaard (hetgeen nog niet noodig was), zou toch de weinige belangstelling, die het adres als zoodanig ondervond, zeker niet ten voordeele daarvan getuigen.

En thans komt de Heer CREMER met zijn derde pleidooi; nu geen bede, nu geen request, maar een openbare brief aan den minister van binnenlandsche zaken. De bedoeling is natuurlijk om spoedig met een ontwerp voor den dag te komen, dat dien arbeid regelt. »De volkstem heeft gesproken en zijn wensch tot den koning gericht. (?) Gij hebt dien wensch vernomen; en, wanneer gij nu in des konings naam de handen aan 't werk slaat, ik bid U, vergeet dan toch de vele stemmen onzer eerste Industriëlen niet, en vergeet MACAULAY niet, en vooral niet dat de behandeling dezer volkszaak, na zoovele jaren wachtens, spoed vereischt, grooten spoed, want de verdrukking van die ellendige kleinen moet een eind nemen in ons vrije dierbare Nederland.

Excellentie, Minister van binnenlandsche zaken, men wacht op U!"

Is dit nietforsch gesproken? Vooral na al wat voorafging? Hoe boeiend, hoe welsprekend ook deze brief is, hij overtuigt evenwel als al 't andere, dat over die wettelijke regeling reeds het licht zag. — Minister! Gij hebt de volkstem willen hooren. Ik heb mijne landgenoo-

ten toegeroepen: Nederlanders hoort gij 't wel? De minister vraagt U dat gij krachtiger spreken zult. — En de openbare meening heeft zich verklaard, en de vogels zijn teruggekeerd uit het warme zuiden, en hebben hun nestjes gebouwd; en de boomen zijn groen geworden; en.... men heeft kennis gegeven in de Residentie; en — die kinderen in de fabrieken hebben gewacht en geleden.

Heeft Uwe Exo. misschien nog te weinig stemmen gehoord; te weinig vooral in evenredigheid van Nederlands bevolking?

't Is zeer waarschijnlijk! Het petitioneeren ligt niet in den Nederlandschen volksgeest. — In weerwil dat 't adres ongeteekend bleef, verzeker ik U, de volksgeest wil verbetering van 't lot der fabriekskinderen. Maar niet allen willen, dat de arbeid der kinderen bij de wet zal worden geregeld, want: de regeering moet zich niet mengen in zaken van handel en nijverheid; — het middel zal erger zijn dan de kwaal, waar de kinderhanden voor een deel aan den fabrieksarbeid worden ontnomen, zal de fabrikant een grooter getal kinderen aan den arbeid moeten zetten; — bij minder verdienste der kinderen zal de armoede grooter worden; — onmenselijke ouders zullen 't kind elders, buiten de fabriek, tot nog zwaarder arbeid noodzaken; — de wet werkt in Engeland of slecht of gebrekkig; — de handhaving der wet zou niet zonder groote en voor den staat drukkende lasten kunnen plaats hebben.

Uwe Excellentie zal toestemmen, dat de bezwaren niet door mij worden voorbij gezien.

Mog ik — zo kort mogelijk — een antwoord geven? Een inmenging der regeering! en MACAULAY dan? die grootste voorstander van den vrijen handel; die was er voor.

Het getal fabriekskinderen zou vermeederen! maar dat dubbel getal zou minder geëxploiteerd zijn.

Meer armoede! maar een onzer eerste en edelste fabrikanten heeft heb tegendeel gevonden. Het is immers een gezonde redeneering; het kind dat minder werkt, werkt beter. En in 't ergste geval zal die meerdere armoede slechts tijdelijk zijn.

De kinderen zullen nog meer te lijden krijgen! maar als zij 7 uren fabrieksarbeid verrichten en 3 uren schoolgaan, ontbreekt de gelegenheid om hen nog aan een anderen winstgevendenden arbeid te zetten. Bovendien staats toezicht.

De Engelsche wet werkt gebrekkig of slecht! maar nu wordt daar een wet in den geest van die op den fabrieksarbeid voorgedragen tot regeling van den arbeid der kinderen, die in de mijnen werken.

De drukkende lasten! maar ik heb een equivalent! een belasting op de voornamen! De eerste voornaam vrij (dat is gelukkig!) de tweede vijf gulden, en dan met klimmende taxe, zoodat b. v. voor de zesde 200 gulden of meer bij de geboorte-aangiften moest worden voldaan. De som, die daardoor jaarlijks ontvangen zou worden, bereken ik op f 200,000, en die zouden kunnen besteed aan de onteigening der fabriekskinderen.

Doch dit laatste voorstel dient — hoewel uitvoerbaar — slechts om U te bewijzen, dat ik de zaak aan alle kanten heb bekeken, eer ik onze landgenooten opwekte om aan uw roepstem gehoor te geven. —

Boeiend, welsprekend noemden wij den brief, maar niet overtuigend. We zullen trachten dit nog nader aan te toonen.

Het vaderland, 14 juni 1870:

CORRESPONDENTIE.
Kinderfabriekarbeid.

De heer J. J. Cremer verzoekt ons aan *Semper Laboremus* te berichten, dat hij in den Openbaren Brief aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, na rijp overleg, alle bedenkingen tegen een wettelijke regeling heeft getracht te wederleggen; dat hij om de twee eerste vragen te beantwoorden slechts in herhaling zou moeten vervallen; en dat hij, wat betreft het stichten van een Bond in den geest van »wijlen het anti-dagbladzegelverbond," ten eerste moet opmerken, dat in dien geest de Bond juist voor een wet zou moeten strijden ter ontheffing der kinderen, en ook der industrie van een nog veel grooter en knellender druk dan de druk was van het zegel voor de dagbladen; — en ten tweede dat hij met vele eerste industriëelen in den lande geloofd, dat een wet noodig is als baanbreker, totdat het *welbegrepen* eigenbelang zal hebben gezegevierd over onrecht, en de verdrukking zoowel der arme fabriekskinderen als der industrie.

Mocht *Semper Laboremus* — getrouw aan zijn naam, — de handen aan 't werk willen slaan volgens zijne inzichten, — de heer Cremer zou zich zeer verheugen, indien hij het goede doel bereiken mocht; hij zelf blijft echter overtuigd, met Macaulay aan de land, dat de wetgever hier wel degelijk en zoo spoedig mogelijk ingrijpen moet.

Het vaderland, 19 december 1871:

De secretaris, de heer Pekelharing, uit Zutphen, doet daarop aan de vergadering mededeeling van twee missiven van dr. Van Vloten en den heer J. J. Cremer. De heer Van Vloten bestrijdt in zijn missive de bewering dat het kind geen regeeringszaak zoude zijn; alleen omdat die regeling aan de Regeerting te moeilijk viel, heeft men haar aan de sociale kracht overgelaten. Wel heeft Nederland maar weinig fabrieken, maar toch is wettelijke regeling noodzakelijk; maar men deinst eenvoudig voor de moeilijkheid terug, en durft daarom den eersten stap niet te doen; dat opwerpen van bezwaren is van de Staatscommissie uitgegaan; maar elke regeling heeft hare bezwaren; de ijver moet daaraan geëvenredigd zijn. Deze vergadering neme een kloek begin en late de natie niet indommelen.

De heer Cremer heeft schriftelijk verzocht mededeeling te doen aan de vergadering van het request, door hem indertijd gericht aan den Min. v. B. Z. over dit onderwerp en opgenomen in *Het Vaderland*, waaraan door den secretaris wordt voldaan.

Brinkman, 1878:

— Oan 't kleine rivierke. Overbetuwsche vertelling. Leid., A. W. Sijthoff. 1867. 4o.	0,20.
— Op de kniehorst. Leiden, A. W. Sijthoff. 1867. 4o.	0,20.
— Openbare brief aan Z. Ex. den Minister van Binnenlandsche Zaken. Opgenomen in „Het Vaderland.“ 's Hage, Mart. Nijhoff. 1870. gr. 8o.	0,20.

De arbeidende klasse in de 19^e eeuw, ca. 1925:

De eerste en de eenige in onze periode, die gepoogd heeft om door letterkundig werk de maatschappelijke verhoudingen te beïnvloeden, is Jacobus Jan **Cremer** geweest. Niet om zijn reeds vroeger geciteerd werkje „Fabriekskinderen” van 1863, nog minder om zijn „Openbare brief aan Z. Ex. den minister van binnenlandsche zaken” uit 1870. Immers de bedoeling van deze werken was rechtstreeksche invloeduitoefening; het waren pleitredes, zij het in litterairen vorm, geen kunstwerken met tendens ³). Het was met zijn roman „Hanne de Freule” (1873), dat **Cremer** den socialen roman, die de verhouding tusschen ondernemers en patroons beschreef, in ons land introduceerde. Men merke allereerst op: twee decennia nadat de beweging ten gunste van de arbeiders had ingezet. De sociale romankunst heeft die beweging dus niet mee veroorzaakt. Trouwens, wat bepleit **Cremer** in dezen roman? Hoogstens slechts dit, dat de ondernemers hart voor hunne werklieden moeten hebben. Tegenover den harteloozen fabrikant Degen, voorzien van een tooneelmatige schurkachtigheid, stelt hij diens

Het kind, 6 februari 1937:

„Verzen en boekskens uit te geven voor loterijen en bazars te houden om de wille van dit arm gezin of die noodlijdende gemeente, wat is het anders dan eene volksdeugd te vervalschen en de kunst te verlagen tot kwakzalverij?” Doch **Cremer** liet zich door dit hooghartige Potgieteriaanse oordeel („De Gids”, 1862, I, 617) niet afschrikken en schreef na zijn pleidooi voor Frederiksoord en de Maatschappij van Weldadigheid in „Wouter Linge” (1861) zijn „Fabriekskinderen, Eene bede maar niet om geld” (1863) en, niet te vergeten, zijn recht op het doel afgaande „Openbare brief aan Z.E. den Minister van Binnenlandsche Zaken” (1870), de eerste novelle met het doel om maatregelen uit te lokken, door Koning en Staten-Generaal te nemen om de kinderarbeid wettelijk te regelen, de „Brief”, eerst in „Het Vaderland” afgedrukt en naderhand in brochure-vorm verschenen, om de bezwaren tegen een wettelijk verbod van arbeid, door zeer jonge kinderen te verrichten, te ontzenuwen en het belang der volksontwikkeling boven het belang der industrie te stellen. Zijn argumentatie was dikwijls oppervlakkig, zijn economisch inzicht gebrekkig, doch zijn enthousiasme voor de belangen van het volkskind compenseerden veel van dat gebrekkige. Zijn spot is dikwijls een geestige ironie, echter ook wel bittere sarcasme. In zijn „Brief” bijvoorbeeld stak hij op de volgende komische wijze de draak met het zo lang gehuldigde vrijheidsprincipe, dat belette om het fabriekskind wettelijk te beschermen: „Wel zeker, ieder moet vrij zijn, zijn tegenstander overhoop te schieten; de spoorwegen vertrekken als ge ’t goed vindt; berg vrij buskruit in uwe pakhuizen en steekt ze in brand, als ge dat

aardig vindt; ik echter koester een ander vrijheidsideaal en maan daarom den Minister tot spoed aan, *want de verdrukking van die ellendige kleinen moet een einde nemen in ons vrije dierbare Nederland*".

Arn. Saalborn – Het ontwaken van het sociale bewustzijn in de litteratuur. Amsterdam : H.J. Paris, 1931. p. 116-117.

✕ In een Openbaren Brief aan Z. E. den Minister van Binnenl. Zaken komt Cremer nog eens terug op 's ministers uitspraak, dat de openbare meening zich krachtiger moet uitspreken. Hij wijst erop, dat het geheele volk ontkennend zal antwoorden, als er gevraagd wordt: Vindt gij het goed, dat jonge kinderen zoo boven hun krachten werken en zoo ellendig onwetend blijven? Buitendien hebben reeds gesproken: de commissie tot onderzoek, zelve, dertig Leidsche fabrikanten, de Maatschappij van Nijverheid, de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, de Twentsche Vereeniging van Handel en Industrie en een groot aantal van dag- en weekbladen. Maar de schrijver is niet blind voor de argumenten van tegenstanders. Hij noemt er zes:

1 - Sommigen willen geen inmenging der regeering in zaken van handel en industrie.

2 - Het middel zal erger blijken dan de kwaal. Wanneer de kinderen minder moeten werken, zullen er méér kinderen noodig zijn en de ellende zal toenemen.

3 - Bij minder verdienste der kinderen zal de armoede in de gezinnen toenemen.

4 - Het tendeele vrijgestelde kind zal door onmenschelijke ouders tot anderen en zwaarder arbeid verplicht worden.

5 - De desbetreffende wet in Engeland werkt gebrekkig.

6 - Hoe zal men de wet kunnen handhaven zonder zeer drukkende lasten voor den Staat?

Dat Cremer deze argumenten punt voor punt en afdoende weerlegt, spreekt van zelf. Maar zij bewijzen te duidelijk, hoe zwaar de strijd was voor iets zoo van zelf sprekends als de bescherming van het kind.

Van Cremers weerleggingen memoreer ik er twee, n.l. die op het derde en zesde punt, waarbij de schrijver aanteekent:

een „edele” fabrikant laat zijn kinderen i. p. v. twaalf tot zestien uren, slechts acht uren werken en twee uren onderwijs geven en verklaart, dat hun verdiensten in die acht uren dezelfde zijn, als toen ze twaalf tot zestien uren aan de machine stonden. Want wie minder werkt, werkt beter.

Aan hen die bang zijn voor groote kosten voor den Staat, voortvloeiende uit de wet, antwoordt hij: Laat de staat een belasting instellen op de voornamen der goeie standen. Zulk een belasting zal zeker 200.000 gulden opbrengen en dit geld zal mede bestemd moeten worden om arbeidersgezinnen, die inderdaad finantieel nadeel zouden ondervinden, te ondersteunen.

Hij voorziet hier de welbekende tegenwerping: de Staat kan geen philanthropie uitoefenen! Maar verdedigt de stelling, dat de Staat in het belang van volk en nijverheid wel degelijk moet helpen; zelf zal hij geen wet voorstellen: dat is het werk van anderen; zijn plicht echter is het „telkens op de wonde te wijzen die zoo dringend genezing behoeft. „Het lancet in het zieke vleesch te zetten is de roeping der Nederlandsche regeering.”

Hiermede geeft Cremer een afdoend antwoord aan Potgieter en diens critiek omtrent de roeping van den letterkundigen

Het kind, 6 februari 1937:

Zulke aangrijpende schetsen hadden er destijds — en daarvoor — tientallen kunnen geschreven worden „naar het leven”, want niet enkel in de sleutelstad met haar weer opkomende textielindustrie werd het fabriekskind geëxploiteerd door ouders zowel als door bedrijfshoofden van industriële ondernemingen, doch in zovele plaatsen was dat het geval, in de steden meest door de huisindustrie, op het platteland bij de veldarbeid, de vervening, de steenindustrie enz. Doch weinigen hebben zulk een gevoelige schets van die exploitatie, afbeulerij en uitbuiting van het kind in de fabriek als winstobject geleverd als Cremer, al mocht dan Potgieter smalend de onverenigbaarheid van „Kunst en Economie” in zijn bekende Gids-critieken van die dagen in het licht stellen, al weeklaagde Bernard ter Haar over de nieuwe beweging, het streven om de afbeulerij van kinderen en vrouwen in de fabrieken door wettelijke maatregelen te beperken, zo mogelijk geheel te beletten. Noch Beets, Hasebroek en Van Koetsveld, de mannen van de „Kopiërlust des dagelijkschen levens”, noch Potgieter, Tollens en Ter Haar hebben voor hogere belangen van het fabriekskind meer oog gehad dan wat ontwikkeling voor de arbeiders, wat meer lucht en licht in de fabrieken te vragen, bang als ze eigenlijk waren voor het „Babel der gelijkheid”, het „zinloos wraakgeschreeuw” en „de pestdoos van Pandoor”, welker inhoud bij voldoening aan Cremer's eisen over het zelfvoldane Nederland van het midden der 19de eeuw stond uitgestort te worden!

Kinderarbeid: de geschiedenis, 1951:

1869. Uit conclusies van het rapport der *Staatscommissie van 1863* bleek, dat een verbod van kinderarbeid niet uitgevaardigd zou moeten worden. Men zou daardoor de kinderen op straat jagen en de ouders van hun inkomsten beroven. Indien de wetgever wilde ingrijpen, dan zou de leerplicht ingevoerd moeten worden b.v. van het zevende tot het twaalfde jaar.

Het lid van de Staatscommissie A. A. C. De Vries Robbé adviseerde in een afzonderlijke nota, in afwijking van het rapport der commissie, dat er moest komen een „wettelijke regeling van den duur des arbeids in verhouding tot den leeftijd, gepaard gaande aan den schoolplicht.”

1870. Door J. J. Cremer werd in *Het vaderland* een *Openbare brief aan Zijne Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken* gepubli-

ceerd, waarin hij op spoed aandrong „want de verdrukking van die ellendige kleinen moet een einde nemen.”

Bij de behandeling van de staatsbegroting in de Tweede Kamer deelde minister Fock desgevraagd mede, dat zich eerst de openbare mening over het verslag van de *Staatscommissie van 1863* diende te vormen.

Het weekblad van het *Algemeen Nederlandsch werkliedenverbond*, *De werkman*, verklaarde zich voor een wettelijk verbod van kinderarbeid en voor een wettelijke regeling de arbeidsters betreffende. In het vorige jaar was dit blad nog tegenstander hiervan.

1871. Door minister Thorbecke werd in de Tweede Kamer aan S. van Houten, die hem aanspoorde tot ingrijpen bij de kinderarbeid, geantwoord, dat het de taak van een kamerlid was om de minister, die nog aarzelt, tot het nemen van een initiatief aan te moedigen.

Door dr S. Coronel werd de kinderarbeid ter sprake gebracht, in een vergadering van de *Vereeniging voor de statistiek*. De stelling van de inleider, dat de staat hier regelend moest optreden, werd door niemand der aanwezigen bestreden.

Het Comité ter bespreking van de sociale quaestie sprak op een te

Gemeenschapsleer voor het bedrijfsleven, 1952:

Ook buiten de Staats-commissie waren het slechts enkelingen, die voor de belangen van het arbeiderskind bleven opkomen. De bekende publicist J. J. Cremer, wiens naam wij reeds noemden beklaagde zich in de Nederlandsche Spectator van 1866 over de langzame gang van zaken bij de Staats-commissie en in 1870 gaf hij in een „openbare brief aan Z.Ex. den minister van Binnenlandsche Zaken” een tirade op het vrijheidsbegrip, waarmede de theorie der staatsonthouding werd verdedigd. De letterkundige J. van Vloten hekelde eveneens de onjuiste gevolgtrekkingen uit het vrijheidsbegrip en gaf in 1863 blijk van een zeer scherpe blik in de toekomst door de publicatie van zijn werkje: „Over arbeidersverenigingen en vennootschappen van handwerkslui; Een lichtpunt in de toe-

Hugo Sanders – Jacob Cremer, 1952:

Betekenis

Al was het voor **Cremer** een grote teleurstelling, dat er na zijn **Openbare brief** zoveel tijd moest verlopen, voor er iets ten behoeve van het fabrieks-kind gedaan werd, het moet voor hem een grote voldoening geweest zijn, dat per slot van rekening een wettelijke regeling tot stand kwam. Hij mocht er inderdaad fier op zijn tot het verkrijgen van dit resultaat de stoot gegeven te hebben. Zijn verdiensten werden door de regering erkend, toen hij 20 Mei 1874 benoemd werd tot ridder in de orde van de Nederlandse Leeuw.)

Opmerkelijk is de strijdvaardigheid die **Cremer** in deze kwestie aan de dag heeft gelegd. Verdraagzaam van aard en afkerig van polemieken, aarzelde hij aanvankelijk zich in de strijd te mengen. Toen hij echter zijn *Fabriekskinderen* gepubliceerd had, bleef hij met grote aandacht de verdere ontwikkeling volgen en met een opvallende vastberadenheid op verbetering aandringen. Steeds greep hij weer naar de pen om bezwaren te ontzenuwen, de natie voor de zaak te interesseren en de regering tot spoed aan te sporen. Hij nam zelfs het initiatief tot een massale petitie aan de Koning en bleef waakzaam, totdat het doel bereikt was. Deze voor **Cremer** zo opvallende houding bewijst, hoezeer het lot van de fabriekskinderen hem ter harte ging. In de geschiedenis van onze letterkunde neemt *Fabriekskinderen* een bijzondere plaats in. Zeker niet om zijn litteraire kwaliteiten: het strekt meer de mens dan de auteur tot eer. Maar wat **Cremer** met zijn werk heeft willen bereiken, is tenslotte in vervulling gegaan, terwijl Multatuli tevreden moest zijn met het litterair succes. De Nederlandse Leeuw, waarop de auteur van *Max Havelaar* zo zat te hopen, viel aan **Cremer** ten deel, die zijn naam het liefst verzweeg wilde zien in de strijd voor het fabrieks-kind.¹ Het onbaatzuchtige pleidooi voor Saartje en Sandertje Zwarte maakte meer indruk,

Cultuurwijs.nl Letterkundig museum 24 maart 2004:

voordracht naar J.R. Thorbecke, de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken. Daarop werd er door de regering een staatscommissie ingesteld die opnieuw onderzoek moest doen. Toen er in 1866 nog altijd geen verslag van die commissie was verschenen, maakte Cremer zich daar kwaad over in een artikel in het tijdschrift *De Nederlandsche Spectator*. Het zou tot 1869 duren tot het rapport verscheen. En weer deed de regering niets met de aanbevelingen. De minister antwoordde op Kamervragen dat de publieke opinie zich er maar over uit moest spreken. Cremer riep vervolgens in de krant *Het Vaderland* iedereen op de minister met verzoekschriften te bestoken. Op 2 juni 1870 plaatste hij ten slotte in dezelfde krant zijn "Openbare brief aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken". Het kladhandschrift van deze brief is te zien in de semi-permanente tentoonstelling *Gaan Waar De Woorden Gaan* in het Letterkundig Museum. Het moest trouwens nog tot 24 september 1874 duren voordat de door het

Kladversie van de Open brief aan Z. Ex. den Minister van Binnenlandsche Zaken door J.J. Cremer, 1870, collectie Letterkundig Museum

Meisjes aan het werk in de sigarenindustrie, collectie Anefo, Nationaal Archief, Den Haag

[Introductie op Youtube over de Openbare brief, 2026.](#)

Afbeeldingen, 2026:

www.jacobcremer.nl

Laatst bijgewerkt: 6 september 2026.